

การศึกษาทางเลือก : แนวทางที่ท้าทายในยุคปฏิรูป

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิระเทพ ปทุมเจริญวัฒนา

อาจารย์ประจำสาขาวิชาการศึกษาอกระบบโรงเรียน

คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แม้คนส่วนใหญ่จะเชื่อว่าการเรียนรู้สามารถเกิดขึ้นได้ทุกที่ แต่ในทางกลับกันก็ยึดติดว่าการเรียนรู้ในโรงเรียนเท่านั้นที่ดีที่สุด แต่เวลาร้อยกว่าปีของการศึกษาในระบบโรงเรียนได้แสดงให้เห็นชัดแล้วว่า ไม่สามารถตอบสนองผู้เรียนที่แตกต่างกันได้ โดยเฉพาะการบังคับให้เด็กทุกคนเข้าโรงเรียนเมื่ออายุครบเกณฑ์นั้นเท่ากับเป็นการผลักดันให้เด็กที่ยังไม่พร้อม เช่น เด็กที่มีพัฒนาการช้ากว่าปกติ เด็กจากครอบครัวแตกแยก หรือเด็กพิการและด้อยโอกาส ต้องเข้าสู่ระบบนี้ด้วย ทำให้เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำในการเรียนตามมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (มติชน, 2544) รวมถึงการจัดหลักสูตรให้มีมาตรฐานเดียวกันหมด โดยเน้นการเรียนแบบแยกส่วนแทนที่จะเรียนแบบองค์รวม ทำให้เด็กไม่สามารถนำความรู้มาบูรณาการให้เกิดสิ่งใหม่ได้ ทั้งนี้เป็นเพราะการศึกษาในโรงเรียนเน้นผลิตเด็กออกมาเหมือนกันจำนวนมาก โดยไม่คำนึงถึงความเป็นมนุษย์ว่าแต่ละคนมีความต้องการต่างกัน ทำให้เด็กต้องมุ่งหน้าเข้าสู่ระบบทุนนิยมที่ต้องการคนในฐานะเป็นเครื่องมือการผลิตมากกว่าคนที่คิดเป็น (ประตุ, ม.ป.ป.)

ดังนั้น ถ้าจุดประสงค์ของการปฏิรูปการศึกษา คือ ต้องการให้การเรียนรู้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาผู้เรียนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทุกด้านแล้ว จึงไม่ควรจำกัดการเรียนแต่ระบบใดระบบหนึ่ง เพราะปัญหาจากระบบโรงเรียนกำลังสะท้อนให้เห็นว่าสิ่งที่เชื่อถือกันมานานนั้นไม่ถูกต้อง การศึกษาทางเลือกจึงถูกเสนอเพื่อแก้ปัญหาของระบบเดิม และเป็นอีกทางเลือกหนึ่งให้แก่ประชาชนทุกกลุ่ม

อย่างไรก็ตาม การศึกษาทางเลือกนั้นมีชื่อของใหม่แต่อย่างไร หากเป็นสิ่งที่ไม่ได้รับการยอมรับมากกว่า แม้ว่าในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 มาตรา 12 จะระบุว่า “นอกเหนือจากรัฐ เอกชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ให้บุคคล ครอบครัว องค์กรชุมชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการและสถาบันสังคมอื่น มีสิทธิในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน ทั้งนี้ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง” (สำนักงานปฏิรูปการศึกษา, 2544) แต่จนถึงปัจจุบันนี้รูปธรรมของการศึกษาทางเลือกของระบบการศึกษาไทยก็ยังคงเป็นเพียงกลุ่มควันจาง ๆ ที่ต้องใช้

เวลาสร้างความสำเร็จและการยอมรับกันอีกพอสมควรทีเดียว กฎกระทรวงที่เกี่ยวข้องเพียงมีการการยกวางไปเพียง 2 ฉบับ คือ การจัดการศึกษาโดยครอบครัว และสถานประกอบการเท่านั้น

ธรรมชาติที่หลากหลาย การศึกษาที่หลากหลาย

ประเวศ วะสี (2544) ได้กล่าวว่า ธรรมชาติของความหลากหลาย ความหลากหลายเป็นธรรมชาติหรือเป็นธรรมชาติ ถ้าพิจารณาปรากฏการณ์ในธรรมชาติจะเห็นชัดเจนมาก อาทิเช่น ประการแรก ธรรมชาติคือการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความหลากหลาย เมื่อเวลาผ่านไป ความหลากหลายจะมีมากขึ้นๆ เริ่มจากจักรวาล เริ่มจากสภาวะหนึ่งเดียว ที่อัดแน่นและเหมือนกันหมด และระเบิดตูมใหญ่ (Big Bang) ออกมาเมื่อ 15,000 ล้านปี ตอนนั้นความร้อนเป็นล้าน ๆ องศา แต่พอเย็นลง จึงเกิดธาตุขึ้น 2 ธาตุเท่านั้น คือไฮโดรเจนกับฮีเลียม เป็นจุดเริ่มของความหลากหลาย พอวิวัฒนาการเกิดภาวะต่างๆ ก็เกิด ธาตุอื่น ๆ มากมายขึ้น หลากหลายมากขึ้นเรื่อย ๆ

ประการที่สอง ความหลากหลายทำให้เกิดชีวิต ถ้ามีธาตุอย่างเดียวยังชีวิตเกิดไม่ได้ แม้แต่อะมีบาก็เกิดไม่ได้ ตัวอะมีบาก็เป็นสัตว์เซลล์เดียว แต่เมื่อดูภายในจะมีธาตุ มีอณูที่หลากหลาย ถ้าในโลกมีธาตุอยู่อย่างเดียวยังชีวิตเกิดไม่ได้ ชีวิตต้องเกิดจากการรวบรวมความหลากหลายถึงขนาดจึงก่อตัว (Organize) กันขึ้นเป็นชีวิต เพราะฉะนั้น ความหลากหลายทำให้เกิดชีวิต

ประการที่สาม ความหลากหลายทำให้เกิดความงาม ถ้าโลกนี้มีสีเดียว มีดอกไม้อยู่ชนิดเดียวความงามคงไม่มี ความงามเกิดจากความหลากหลาย ถ้ามีอย่างเดียวยังจะไม่สวยไม่งาม

ประการที่สี่ ความหลากหลายทำให้เกิดความยั่งยืน ดังเช่นในทางชีววิทยาจะเห็นตัวอย่างที่มีวิวัฒนาการมายาวไกล และเห็นระบบที่ดีกว่าสังคม เพื่อให้เกิดความยั่งยืนทำให้เกิดผสมพันธุ์ทั่วไปในธรรมชาติ แม้แต่ต้นไม้ต้องผสมเกสร ตัวแมคก็เรียกร้องมาผสมกัน เพื่อให้เกิดความยั่งยืน หรือในเรื่องธุรกิจก็ชัดเจน ธุรกิจใดขณะนี้ทำแล้วได้กำไร ถ้ายังทำอย่างเดิมต่อไปจะขาดทุน เพราะสิ่งต่าง ๆ เปลี่ยนไป ต้องมีความหลากหลาย จึงจะยั่งยืน เพราะฉะนั้นระบบเผด็จการชนิดใด ๆ ก็อยู่ไม่ได้ เพราะไม่ยั่งยืนไม่ว่าจะเป็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เผด็จการทหาร หรือเผด็จการคอมมิวนิสต์ ซึ่งล้วนแต่ขัดหลักการของธรรมชาติ ซึ่งต้องการความหลากหลายจึงจะมีความยั่งยืน เพราะฉะนั้นกล่าวได้เลยว่าธรรมชาติคือความหลากหลาย หรือความหลากหลายเป็นธรรมชาติหรือธรรมชาติ

เป็นหน้าที่ของมนุษย์ที่ต้องตั้งคำถามเพื่อแสวงหาคำตอบว่าการศึกษาคืออะไร การศึกษาที่ดีที่สุดจะช่วยให้มนุษย์ได้อย่างไร การศึกษาที่ดีที่สุดจะช่วยให้ชีวิตได้อย่างไร ที่ผ่านมากการศึกษามักจะเอาตัววิชา เอาเนื้อหาเป็นตัวตั้งแล้วค่อย ๆ แยกจากชีวิตความเป็นจริงของมนุษย์ไปเรื่อย ๆ การวิจัยเพื่อสร้างความรู้เชื่อมโยงกับอัตรดาของผู้สร้างความรู้ได้ห่างไกลจากชีวิตมากขึ้น ๆ แต่ที่จริงแล้วชีวิตกับการศึกษาต้องให้เป็นกระบวนการเดียวกัน ชีวิตคือการศึกษ การศึกษาคือชีวิต อยู่ในมิติเดียวกัน วิชาหรือเนื้อหาจะมาเป็นตัวประกอบของการศึกษาเพื่อชีวิต ชีวิตมีทั้งกาย ใจ จิตวิญญาณ สังคม เชื่อมโยงหมด ถ้าเอาวิชาเป็นตัวตั้งก็จะแยกส่วนออกไป

การแยกส่วนออกไป ทำให้ชีวิตขาด คือความไม่มีชีวิต ความมีชีวิตเกิดจากการเชื่อมโยง ความมีชีวิตต้องมีจิต และจิตวิญญาณ ขณะนี้ความลำบากของโลกคือการฆ่าแหล่งสิ่งต่าง ๆ ออกเป็นส่วน ๆ ถ้าดูร่างกาย ถ้าพัฒนาปอด ตับ อย่างเดียวจะเกิดการเสียสมดุลและจะเกิดวิกฤต ตัวอย่างชัดเจนคือ มะเร็ง ซึ่งเกิดจากการแยกส่วนและเสียสมดุล คือมีอาการป่วย สังคมก็เช่นเดียวกัน ดังนั้นจุดสำคัญต้องเอาชีวิตเป็นตัวตั้งและเชื่อมโยงสิ่งต่าง ๆ ให้ดีขึ้น และชีวิตต้องเชื่อมโยงกับบุคคลอื่น ๆ เชื่อมโยงกับสิ่งแวดล้อม

ด้วยเหตุนี้ การปฏิรูปการศึกษาต้องปรับจากการเอาวิชาเป็นตัวตั้ง มาเป็นเอาชีวิตเป็นตัวตั้ง แล้วชีวิตคือความหลากหลาย ปฏิรูปการศึกษาต้องปฏิรูปไปสู่ความหลากหลายที่สอดคล้องกับชีวิต ชีวิตของคนก็เช่นกันมีความหลากหลาย คนที่อยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ ก็จะไม่เหมือนกัน วัฒนธรรมของภาคเหนือ อีสาน กลาง ใต้ ไม่เหมือนกันเพราะสิ่งแวดล้อมไม่เหมือนกัน ดังนั้นการศึกษาควรจะมีหลากหลายให้เหมาะสมกับความหลากหลายของผู้คน

ฉะนั้น การปฏิรูปการศึกษาต้องส่งเสริมความหลากหลายของการศึกษาต้องส่งเสริมการศึกษาทางเลือกให้มากขึ้น เพราะการศึกษาในระบบโรงเรียนนั้น เข้าไปสู่ความเคยชิน เข้าไปสู่ระเบียบมานานนับ 100 ปี การขับเคลื่อนจึงค่อนข้างยาก แต่ต้องขับเคลื่อนแม้ว่าจะช้าก็ตาม ควรจะส่งเสริมความริเริ่มอื่น ๆ ซึ่งจะง่ายขึ้นและเข้ามาช่วยการศึกษาในระบบโรงเรียนต่อไป

การศึกษาทางเลือกคืออะไร

การศึกษาทางเลือก หรือ Alternative Education หมายถึง การศึกษาที่มีรูปแบบแตกต่าง ๆ ไปจากการศึกษาตามแนวกระแสหลักในระบบโรงเรียนทั่วไป การศึกษาทางเลือกจัดขึ้นบนพื้นฐานความเชื่อที่ว่าธรรมชาติของมนุษย์มีความแตกต่างหลากหลาย ดังนั้นการศึกษาทางเลือกจึงมีหลายรูปแบบ แต่ทั้งหมดมีจุดมุ่งหมายเดียวกันคือ เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้

เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ โดยเฉพาะด้านสติปัญญาและจิตใจ ขณะที่การศึกษาในระบบโรงเรียนส่วนใหญ่มุ่งที่จะตอบสนองแต่เพียงด้านวิชาความรู้เท่านั้น (สวนปฏิรูป, 2545)

การจัดการศึกษาทางเลือกในประเทศไทยนั้นเริ่มต้นมากกว่า 30 ปีแล้ว เมื่อครั้ง ครูโกมล คีมทอง บัณฑิตจากคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พยายามก่อตั้งโรงเรียนชุมชนเปลือกกกล้วยในจังหวัดสุราษฎร์ธานี เพื่อจัดการศึกษาแนวใหม่ แต่ครูโกมลได้เสียชีวิตจากการถูกลอบยิงเสียก่อน โดยการตั้งกล่าวนี้นี้จึงได้หยุดชะงักไป หลังจากนั้นนายพิภพ และนางรัชณี ธงไชย สองสามีภรรยาได้ร่วมกันสานต่อแนวคิดของครูโกมล คีมทอง และจัดตั้งโรงเรียนหมู่บ้านเด็ก ในจังหวัดกาญจนบุรีขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2522 นับเป็นการบุกเบิกการจัดการศึกษาทางเลือกอย่างรูปธรรมครั้งแรกในสังคมไทย

โรงเรียนหมู่บ้านเด็ก ยึดถือปรัชญาทางการศึกษาแนวเดียวกับโรงเรียนซัมเมอร์ฮิลล์ในประเทศอังกฤษ นอกจากนั้นยังมีสถานศึกษาอีกหลายแห่งที่มีรูปแบบการจัดการศึกษาตามปรัชญาความเชื่อต่าง ๆ กันไป เช่น โรงเรียนรุ่งอรุณ จัดการศึกษาที่เน้นการบูรณาการทุกส่วนเข้าด้วยกัน ไม่แยกแยะเป็นรายวิชา โรงเรียนปัญญาพิสุทธิ์จัดการศึกษาตามแนววลดอร์ฟ โรงเรียนสัมมาสิกขา จัดการศึกษาตามแนวทางของสันติอโศก โรงเรียนอมตยกุล จัดการศึกษาตามแนวคิดนีโอฮิวแมนนิส เป็นต้น

สำหรับการจัดการศึกษาทางเลือกที่อยู่นอกระบบโรงเรียนนั้น ที่เด่นชัด คือ การจัดการศึกษาโดยรอบครัวหรือโฮมสกูล ซึ่งขณะนี้มามีประมาณ 60 ครอบครัว (สวนปฏิรูป, 2545) นอกจากนี้แล้ว ยังมีกลุ่มการจัดการศึกษาอื่น ๆ เช่น สวนเด็กอานันดา-ศยามะ จังหวัดชุมพร ซึ่งจัดการศึกษาสำหรับเด็กด้อยโอกาส โดยใช้แนวคิดนีโอฮิวแมนนิส โรงเรียนริมแม่น้ำจังหวัดกาญจนบุรี ใช้แนวคิดปรัชญาของกฤษณมูรติ โรงเรียนไต้ร่มไม้ ใช้แนวคิดของท่านระพีนาถฐากูร เป็นต้น (พร พันธุ์โอสถ, ม.ป.ป.)

แนวคิดการศึกษาทางเลือก

การศึกษาทางเลือก มีแนวคิดที่อยู่บนพื้นฐานทางจิตวิทยา ปรัชญา ศาสนธรรม มนุษยธรรม และชุมชนที่หลากหลาย (คณะทำงานวาระประชาชน เพื่อความเป็นไท, ม.ป.ป.)

ในทางจิตวิทยา มีแนวคิดตั้งแต่ ฟรอยด์, มอนเตสเซอร์รี่, วอลดอร์ฟ, เอ. เอส. นีล, นีโอฮิวแมนนิส ฯลฯ

ในทางปรัชญา มีแนวคิดตั้งแต่ยุคกรีกเป็นต้นมา จากตะวันตกถึงตะวันออก

ในทางศาสนธรรม และวิถีปฏิบัติ ทั้งศาสนาอิสลาม คริสต์ พุทธ ซิกข์ พราหมณ์ ฮินดู โยคะศาสตร์ กฤษณมูรติ ล้วนมีหลักการการศึกษาทั้งรูปแบบและเนื้อหาสาระ

ในทางมนุษยธรรม มีแนวคิดทั้งด้านสิทธิมนุษยชน สิทธิสตรี สิทธิเด็ก และการอยู่ร่วมกันโดยไม่แบ่งแยกสีผิว เชื้อชาติ ภาษา ศาสนา ตลอดจนวัฒนธรรม

ในเรื่องของชุมชน แต่ละชุมชนมีความประสงค์จะสร้างชุมชนใหม่ที่ไม่เกินตามกระแสสังคมใหญ่ที่ตกอยู่ใต้อิทธิพลของระบบทุนนิยม โดยใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือ เรียนรู้ชุมชนของตนเองเพื่อกำหนดเอกลักษณ์ของชุมชนและการพึ่งพาตนเอง

ทั้งหมดนี้รัฐทำหน้าที่ดูแลหลักการสำคัญ ๆ คือการอยู่ร่วมกันอย่างสันติบนความหลากหลายโดยมีระบบประชาธิปไตยแบบประชาชนมีส่วนร่วมเป็นกลไกขับเคลื่อนสังคมทั้งระบบ

การศึกษาทางเลือกที่เป็นการศึกษาที่หลากหลาย มิใช่จะได้มาง่าย ๆ เพราะเป็นการต่อสู้ทางชนชั้น ที่ชนชั้นนำใช้ระบบการศึกษาสะกดชนชั้นล่างให้ยอมจำนนมานับศตวรรษดังนั้นการศึกษาทางเลือกจึงเป็นการศึกษาเพื่อการปลดปล่อย มนุษยชาติให้ได้รับอิสรภาพตามแนวทางของแต่ละคน แต่ละชุมชน ที่จะเลือกเส้นทางที่ไปสู่การเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์และมีสังคมแห่งสันติสุข ซึ่งการศึกษาจะเป็นเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่ง สำคัญเท่า ๆ กับระบบการเมือง ที่จะนำพามนุษยชาติไปสู่สังคมแห่งสันติสุข สำคัญเท่า ๆ กับระบบเศรษฐกิจที่จะปลดปล่อยมนุษย์จากการเป็นทาสของทุน ที่ไม่ให้มนุษย์เป็นอิสระด้วยการพึ่งตนเองสำคัญเท่า ๆ กับศาสนาที่นำพาโดยศาสดา เพื่อให้มนุษย์ค้นพบความสุขที่แท้จริงและมีอิสรภาพ

รูปแบบการศึกษาทางเลือก

รูปแบบของการศึกษาทางเลือก จะไม่ติดกับรูปแบบของระบบโรงเรียนที่ครอบงำสังคมไทยมานานับ 100 ปี จะมีความยืดหยุ่นและหลากหลายให้สอดคล้องกับธรรมชาติของผู้เรียนและกระบวนการเรียนรู้ รวมทั้งเนื้อหาสาระที่เรียนรู้

สุชาติ จักรพิสุทธ์ และคนอื่น ๆ (อ้างถึงใน สอนปฏิรูป, 2545) ได้จำแนกแนวทางการศึกษาทางการศึกษาทางเลือกในประเทศไทยไว้กว้าง ๆ 7 กลุ่ม ด้วยกันคือ

1. การศึกษาทางเลือกที่จัดโดยครอบครัวหรือโฮมสกูล ซึ่งครอบคลุมทั้งแบบครอบครัวเดี่ยว กลุ่ม และเครือข่ายครอบครัว

2. การศึกษาทางเลือกที่อิงกับระบบโรงเรียน ได้แก่โรงเรียนที่สามารถจัดหลักสูตรหรือกระบวนการเรียนรู้ที่แตกต่างไปจากโรงเรียนตามแนวกระแสหลักทั่วไป เน้นนวัตกรรมการเรียนรู้การทดลองปฏิบัติ หรือประสบการณ์ เช่น โรงเรียนรุ่งอรุณ โรงเรียนหมู่บ้านเด็ก เป็นต้น

3. การศึกษาทางเลือกสายครุภูมิปัญญา ได้แก่ พ่อครู ปราชญ์ชาวบ้านที่มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาความรู้แก่ผู้อื่น เช่น ด้านศิลปะ การช่าง ด้านเกษตรกรรม การแพทย์พื้นบ้าน สมุนไพร เป็นต้น

4. การศึกษาทางเลือกสายศาสนาและวิถีปฏิบัติธรรม จัดการเรียนรู้แก่สมาชิกทั้งแนวเศรษฐกิจพอเพียง ต่อต้านการบริโภคนิยม การปฏิบัติสมาธิในแนวต่าง ๆ ตามวิถีความเชื่อ

5. การศึกษาทางเลือกที่เป็นสถาบันนอกระบบ ได้แก่กลุ่มกิจกรรมทางการศึกษาที่มีการจัดหลักสูตรหรือกระบวนการเรียนรู้ของตนเอง ไม่อิงกับหลักสูตรรัฐ มีทั้งแบบเสียค่าใช้จ่ายและไม่เสียค่าใช้จ่าย เช่น มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน เสริมสิกขาลัย สถาบันเรียนรู้ขององค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) เป็นต้น

6. การศึกษาทางเลือกกลุ่มการเรียนรู้ผ่านกิจกรรม เป็นภาคการเรียนรู้ที่กว้างขวางหลากหลายที่สุด มีผลในการเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง ทั้งกลุ่มการเรียนรู้ผ่านกลุ่มกิจกรรมชุมชน การสืบสานภูมิปัญญา การฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรม การอนุรักษ์ทรัพยากรการแพทย์พื้นบ้าน การสาธารณสุข การจัดการปัญหาชุมชน เด็ก และสตรี เป็นต้น

7. การศึกษาทางเลือกผ่านสื่อการเรียนรู้และแหล่งเรียนรู้ ทั้งที่เป็นสื่อมวลชน เช่น นิตยสาร หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ สื่อชุมชน อินเทอร์เน็ต ห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ สถานที่ท่องเที่ยว หรือแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ

จากรายงานการศึกษาวิจัย เรื่อง “การจัดการศึกษาทางเลือกโดยสถานศึกษารูปแบบต่าง ๆ โดย นายแพทย์พร พันธุ์ไอสถ ได้จำแนกกลุ่มที่จัดการศึกษาทางเลือกออกเป็น 5 กลุ่มใหญ่ ๆ ตามลักษณะที่แตกต่างกัน ดังนี้ (พร พันธุ์ไอสถ, ม.ป.ป.)

1. กลุ่มนวัตกรรมทางการศึกษา

เป็นกลุ่มที่นำแนวคิดทางการศึกษาใหม่ ๆ มาสู่แวดวงสังคมไทยอย่างมากจัดเป็นกลุ่มที่ใหญ่ที่สุด มีการดำเนินงานอย่างกว้างขวาง กระจายกระจายตามที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศ แต่ละแห่งจะมีแนวคิดและปรัชญาการศึกษาที่เป็นของตน อาทิเช่น

1.1 โรงเรียนหมู่บ้านเด็ก ซึ่งก่อตั้งโดยนายพิภพ และนางรัชนี ธงไชย โดยใช้แนวทางของโรงเรียนซัมเมอร์ฮิลล์ ในประเทศอังกฤษ ที่ก่อตั้งโดย เอ.เอส.เนล

1.2 โรงเรียนสัมมาสิกขา เป็นโรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นโดยกลุ่มและชุมชนสันติอโศกซึ่งดำเนินชีวิตตามแนวคิดของท่านสมณะโพธิรักษ์ ที่เน้น ศิลเด่น เป็นงาน ชาวนิวชา

1.3 โรงเรียนสัตยาไส ก่อตั้งโดย ดร.อาจอง ชุมสาย ณ อยุธยา และคณะโดยได้รับแรงบันดาลใจจากท่านศรีสัตยาไส บาบา ที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนามนุษย์ในด้านคุณธรรมไปพร้อมๆ กับความรู้

1.4 นีโอฮิวแมนนิส ผู้ให้กำเนิดแนวคิดนี้ คือ พี.อาร์.ซาการ์ ชาวอินเดีย มีแนวคิดในการพัฒนาตนเองให้มีความรักในทุกสรรพสิ่งทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตและใช้ชีวิตอยู่อย่างกลมกลืนกับธรรมชาติ กลุ่มและสถาบันการศึกษาที่นำแนวคิดนีโอฮิวแมนนิสมาปรับใช้ในการจัดการศึกษาคือ มูลนิธิรวมมนุษยธรรม สอนเด็กอานันดา-ศยามะ ที่จังหวัดชุมพร บ้านช่วยเหลือเด็กที่ อ.สังขะบุรี จ.กาญจนบุรี และโรงเรียนอมตยกุลซึ่งก่อตั้งโดย ดร.เกียรติวรรณ อมาตยกุล

1.5 แนวพุทธธรรมประยุกต์ โดยนำพุทธศาสนาประยุกต์ใช้โดยแต่ละกลุ่มมีทิศทางที่แตกต่างกันไปตามความรู้ความเข้าใจของตน เช่นศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์วัดศิริพงษ์ธรรมนิมิตร บ้านสวนเด็ก-ชุมชนสายรุ้ง ที่บ้านท่ามะไฟหวาน อ.แก้งคร้อ จ.ชัยภูมิ ซึ่งอิสรา คงคา รัตนกุล เป็นผู้เริ่มต้น

1.6 การศึกษามอนเตสซอรี ในประเทศไทย กลุ่มที่นำแนวคิดนี้มาใช้เพื่อจัดตั้งเป็นโรงเรียนทางเลือก ตั้งอยู่ที่จังหวัดเชียงราย และภูเก็ต

1.7 กฤษณมูรติ เป็นกลุ่มที่ใช้แนวความคิดของกฤษณมูรติชาวอินเดีย เช่น โรงเรียนริมแม่น้ำของไพบูลย์ ทีปกร ที่จังหวัดกาญจนบุรี และที่สวนสายน้ำจังหวัดสงขลา

1.8 การศึกษาวอลดอร์ฟ เป็นแนวการศึกษาซึ่ง ดร.รู돌ฟ สไตเนอร์ ชาวออสเตรียเป็นผู้ริเริ่ม ในประเทศไทยมีมูลนิธิวอลดอร์ฟปัญญาทัย นำแนวการศึกษานี้มาใช้จัดการศึกษาระดับอนุบาลศึกษาและประถมศึกษา

1.9 โรงเรียนได้ร่วมมือ ก่อตั้งขึ้นโดยสาทร-จินตนา สมพงษ์ ที่จังหวัดพัทลุงมีลักษณะเป็นโครงการในช่วงวันหยุดสำหรับเด็กทั่วไป โดยได้รับแรงบันดาลใจเบื้องต้นจากท่านระพีนาถฐาภูกร ที่เห็นว่า การศึกษาคือการพัฒนาคุณค่าที่แท้จริงของมนุษย์และการศึกษาที่สมบูรณ์แบบอยู่ที่การรู้แจ้งถึงสภาวะสูงสุดของการมีชีวิต

1.10 กลุ่มเด็กรักป่า ดำเนินงานโดยเข็มทอง โมราชฎี และภรรยา โดยการใช้ศิลปะและธรรมชาติเป็นสื่อในการเรียนรู้ของเด็ก

1.11 กลุ่มศิลปการแสดง กลุ่มนี้จะใช้ละคร ละครหุ่น เป็นสื่อในการพบปะหรือเข้าถึงเด็ก ๆ เพื่อนำเสนอข้อมูล ข่าวสารที่ตนอยากจะสื่อให้กับผู้ฟังหรือผู้ชม เช่น กลุ่มกะจิตริต เป็นต้น

2. กลุ่มพ่อแม่ซึ่งจัดการศึกษาที่บ้าน หรือโฮมสกูล

2.1 กลุ่มที่จัดการศึกษาเฉพาะครอบครัวเดียว เช่น ครอบครัวพงษ์ไพบูลย์ ครอบครัวพึ้งอุดม ครอบครัวสมพงษ์

2.2 กลุ่มที่จัดการศึกษาหลายครอบครัวรวมกัน มี 2 ลักษณะ คือ

2.2.1 กลุ่มที่ต้องการโรงเรียนทางเลือกตามแนวของตน

เป็นการรวมกลุ่มคนที่ต้องการจัดการศึกษาในแนวปรัชญาเกี่ยวกับกันขึ้นมา และค่อย ๆ พัฒนา จัดระบบบริหาร จนก้าวมาเป็นโรงเรียนแบบต่างประเทศในบั้นปลายตัวอย่างในกลุ่มนี้ได้แก่ มูลนิธิวอลดอร์ฟปัญญาทัย

2.2.2 กลุ่มที่ไม่ได้มีแนวทางเฉพาะแต่ต้องการร่วมมือกันช่วยเหลือกัน

ตัวอย่างเช่น กลุ่มบ้านเรียนปัญญากร โดยมีการเกี่ยวพันทั้งในเชิงความรู้ทางวิชาการ ทางสังคม และกิจกรรมต่าง ๆ การเรียนการสอนบางส่วนอาจจะกระทำที่บ้าน หรือตามศูนย์ที่อยู่ใกล้บ้านตน โดยสอนตามแนวทางที่แต่ละคนเห็นสมควร

3. กลุ่มการศึกษาของชุมชน

เป็นกลุ่มที่เกิดจากการรวมตัวของผู้ที่อยู่อาศัยตามชุมชนในเมืองและต่างจังหวัดเนื่องจากเล็งเห็นว่า ชุมชนของตนไม่ได้รับการเหลียวแลจากภาครัฐ จึงจำเป็นต้องพึ่งพาตนเอง และในที่สุดก็นำไปสู่การจัดตั้งเป็นศูนย์เด็ก หรือโรงเรียนในชุมชนอาทิเช่น

3.1 กลุ่มศูนย์เด็กเล็กใน กทม. เกิดจากการรวมตัวของผู้ที่อยู่ตามชุมชนสลัมต่าง ๆ ในกรุงเทพมหานคร ซึ่งเห็นว่าเด็ก ๆ ในสลัมถูกปล่อยปละละเลย เพราะพ่อแม่ต้องไปทำงาน เช่น กลุ่มนางร้อย สีหาพงษ์ กลุ่มก้าวสร้างสรรค์ มูลนิธิทองทศฯ เพื่อการศึกษา เป็นต้น

3.2 กลุ่มโรงเรียนชุมชนในชนบท เป็นกลุ่มพึ่งตัวเองที่เกิดขึ้นตามชุมชนต่าง ๆ ในชนบท เนื่องจากต้องพึ่งตนเองในเชิงเศรษฐกิจ และต้องการรื้อฟื้นภูมิปัญญา วัฒนธรรมประเพณีที่ดีงามของชุมชนขึ้นมา ตัวอย่างของกลุ่มนี้ เช่น กลุ่มองค์กรชุมชน อ.กุดชุม จ.ยโสธร กลุ่มครูสุรินทร์ กิตยชีวี

3.3 กลุ่มองค์กรเอกชนที่ทำงานกับเด็กด้อยโอกาส เช่น โครงการโรงเรียน โรงงาน จ.ศรีสะเกษ บ้านทอฝัน อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี บ้านสวนเด็ก อ.แก่งคร้อ จ.ชัยภูมิ

4. กลุ่มเด็กที่ต้องการความดูแลพิเศษ

ในอดีตกลุ่มเด็กพิการหรือเด็กที่ต้องการความดูแลเป็นพิเศษ มักจะถูกกีดกันออกจากระบบ ทำให้ขาดโอกาสที่จะได้รับการพัฒนาอย่างน่าเสียดาย การก่อตั้งองค์กรทำงานสำหรับเด็กกลุ่มนี้จะทำให้สามารถดูแลเด็กได้อย่างทั่วถึง ระบบการเรียนการสอนมีความยืดหยุ่น เช่น ชมรมผู้ปกครองเด็กออทิสติก กลุ่มที่สนใจการศึกษานำแบบแคมป์ฮิลล์ ของ ดร. รูดอล์ฟ สไตเนอร์ เป็นต้น

5. กลุ่มการศึกษาสำหรับผู้ใหญ่

ตัวอย่างของกลุ่มนี้ เช่น

5.1 เสริมสิขาลัย ซึ่งมีอิทธิพลทางความคิดต่อผู้มีวิถีชีวิตแบบทางเลือกและเป็นแหล่งสำคัญในการพัฒนาแนวคิดแบบทางเลือก

5.2 สถาบันพัฒนาวิชาชีพศิลปะ โดย ดร.สุชาติ สุทธิ ซึ่งให้ความสำคัญกับการพัฒนาสุนทรีย์และศิลปะ ในฐานะเป็นองค์ประกอบแห่งความเป็นมนุษย์ที่สำคัญ

5.3 สถาบันตรียากร ซึ่งจัดหลักสูตรการอบรมและพัฒนาครูตลอดจนผู้สนใจแนวทางการศึกษาแบบवलลอร์ฟ ของ ดร.วูดอล์ฟ สไตเนอร์ โดยจัดเป็นโครงการอบรมนอกเวลาแบบต่อเนื่อง

การปฏิรูปการศึกษาเพื่อให้เกิดการศึกษาทางเลือก

ถ้าจุดประสงค์ของการปฏิรูปการศึกษาคือ ต้องการให้การเรียนรู้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาผู้เรียนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทุกด้านแล้ว จึงไม่ควรจำกัดการเรียนรู้แค่ระบบใดระบบหนึ่งเพราะปัญหาจากการศึกษาในระบบโรงเรียน ได้สะท้อนให้เห็นว่า สิ่งที่ดีมานับ 100 ปีนั้นไม่ถูกต้อง การศึกษาทางเลือกจึงถูกหยิบยกมา เพื่อแก้ปัญหาของระบบการศึกษาแบบเดิม ๆ และเป็นอีกทางเลือกให้แก่ประชาชนทุกกลุ่ม

ประเวศ วะสี (2544) ได้กล่าวถึงขั้นตอนการปฏิรูปการศึกษาเพื่อก่อให้เกิดการศึกษาทางเลือกได้สำเร็จ ต้องมีการหลักการสำคัญสามประการ คือ

ประการที่หนึ่ง ต้องสร้างความเข้าใจและการเห็นคุณค่าของความหลากหลายทำนโยบายสร้างความเข้าใจและคุณค่าของการศึกษาทางเลือกสู่สาธารณะและสังคม การเข้าใจและรู้คุณค่าจะช่วยลดความหวาดกลัวและเพิ่มความกล้าที่จะลองทำอะไรใหม่ ๆ

ประการที่สอง ต้องลดอำนาจส่วนกลางและไปส่งเสริมและสนับสนุนความริเริ่มจัดการศึกษาทางเลือกของปัจเจกชน องค์กรเอกชน ชุมชนท้องถิ่น เสริมในสิ่งที่ถนัดการคิดสิ่งใหม่ ๆ รวมถึงการให้งบประมาณให้ได้ทดลองสิ่งใหม่ ๆ ที่เป็นการศึกษาทางเลือก

ประการที่สาม ไม่ควรกำหนดมาตรฐานการศึกษากลาง แล้วเอาไปวัดการศึกษาทางเลือก ควรใช้มาตรฐานตามแนวคิดหรือปรัชญาของการศึกษาทางเลือกแต่ละรูปแบบเป็นการ แสดงถึงความเคารพในศักดิ์ศรีและคุณค่าความเป็นมนุษย์ของทุกคนที่มีความหลากหลาย

ในส่วนของคณะทำงาน วาระประชาชน เพื่อความเป็นไทย (ม.ป.ป.) ได้เสนอยุทธศาสตร์และยุทธวิธี ในการปฏิรูประบบการศึกษาให้เกิดการศึกษาที่ดีและมีความหลากหลายดังนี้

ยุทธศาสตร์

1. ให้การศึกษาเป็นเครื่องมือถ่ายทอดอุดมการณ์ทางการเมืองของประชาชนเพื่อไปกำหนดอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐ
2. ให้การศึกษาเป็นเครื่องมือพัฒนามนุษย์ถึงระดับปัจเจกบุคคล
3. ให้การศึกษาเป็นเครื่องมือสร้างองค์ความรู้อย่างหลากหลาย เพื่อส่งเสริมศักยภาพของมนุษย์ ครอบครัวและชุมชน

ยุทธวิธี

1. ลดอำนาจในการจัดการศึกษาของรัฐลง และกระจายอำนาจการจัดการศึกษาไปยังประชาชน องค์การพัฒนาเอกชน โดยสนับสนุนให้ประชาชนมีสิทธิและเสรีภาพในการจัดการศึกษาด้วยตนเองหรือการศึกษาทางเลือกได้ ทั้งนี้รัฐให้การสนับสนุนทั้งในด้านงบประมาณและอื่น ๆ ที่เป็นพื้นฐานการศึกษา 12 ปี
2. ระบบการศึกษาไม่ว่าจะของรัฐหรือประชาชนต้องมีความหลากหลายและมีขนาดเล็ก เพื่อง่ายต่อการเข้าถึงสภาพปัญหา การจัดการ และแก้ไขปรับเปลี่ยนได้อย่างสอดคล้องกับเด็กและชุมชน
3. ให้สังคมหรือประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดกฎหมาย ข้อบังคับและระเบียบต่าง ๆ เกี่ยวกับการศึกษา ซึ่งแต่เดิมรัฐเป็นผู้ดำเนินการแต่เพียงผู้เดียว
4. มีกระบวนการที่ทำให้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 หมวด 4 ว่าด้วยแนวทางการจัดการศึกษา สามารถนำไปปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรม
5. มาตรฐานและการประเมินคุณภาพ ต้องมีความหลากหลายและต้องไม่กีดกันหรือปิดกั้นโอกาสในการจัดการศึกษาของ ครอบครัวหรือสถานการศึกษาที่ไม่ยอมรับมาตรฐานและการประเมินของรัฐ
6. ผู้ที่สำเร็จการศึกษาจากสถาบันการศึกษาที่ไม่ได้เป็นของรัฐ หากประสงค์จะเข้าศึกษาต่อในสถาบันการศึกษาของรัฐ ต้องสามารถเทียบโอนผลการศึกษาได้ ทั้งนี้เป็นไปตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ และวุฒิการศึกษาของสถาบันการศึกษาที่เป็นของประชาชน ต้องมีศักดิ์และสิทธิ์เทียบเท่ากับของรัฐ
7. สถาบันการศึกษาทางเลือกหรือของประชาชนต้องได้รับเงินสนับสนุนจากรัฐ

โดยสรุปแล้วการปฏิรูปการศึกษาให้มีความหลากหลาย และก่อให้เกิดการศึกษาทางเลือก ทศนคติของรัฐเป็นปัจจัยสำคัญมากในการปฏิรูป โดยเฉพาะต่อความเข้มแข็งของภาคประชาชน ซึ่งเป็นตัววัดถึงความสำเร็จในการปฏิรูปการศึกษา ถ้าหากรัฐยังมีทัศนคติแบบเดิม ที่ไม่เห็นความสำคัญของภาคประชาชน มองเห็นแต่ว่าต้องควบคุมแทนที่จะขยายโอกาส ทำยที่สุดภาคประชาชนก็จะเข้มแข็งขึ้นมาไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว ความหลากหลายทางการศึกษาก็ไม่อาจเกิดขึ้น ในทางตรงกันข้าม หากทัศนคติใหม่เกิดขึ้นในภาครัฐ การศึกษาภาคประชาชนก็จะเข้มแข็งขึ้นมา และเป็นกลไกสำคัญที่ส่งเสริมการปฏิรูปการศึกษา

แม้ว่าทัศนคติใหม่ดังกล่าวนี้ จะปรากฏอยู่แล้วในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ที่ระบุถึงลักษณะของการศึกษาไทยว่าต้องมีความหลากหลาย และประชาชนมีส่วนร่วมทางการศึกษา แต่ยังคงรอการปฏิบัติที่เป็นจริงเสียก่อน

โดยนัยนี้ แนวทางปฏิบัติที่รัฐควรพิจารณาก็คือ

1. ส่งเสริมให้มีการพัฒนาการศึกษาทางเลือก

ปัจจุบันไม่อาจกล่าวได้ว่า ระบบการศึกษาของไทยมีทางเลือก แม้ว่าจะมีโรงเรียนเอกชนเป็นทางเลือกอื่นที่นอกเหนือไปจากโรงเรียนรัฐ ทว่า โดยเนื้อแท้ทางด้านกรเรียนการสอนแล้ว ทั้งสองประเภทเป็นการศึกษากระแสหลักด้วยกันทั้งคู่ สำหรับทางเลือกที่เกิดขึ้นจากการมีโรงเรียนนานาชาติ ก็เป็นทางออกเฉพาะสำหรับผู้มีฐานะทางการเงินเท่านั้น

โดยที่พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ มีเจตนารมณ์ที่จะส่งเสริมให้มีความหลากหลายทางการศึกษา เพื่อเปิดให้ประชาชนมีทางเลือกอยู่แล้ว ในแง่การพัฒนากระแสการศึกษาทางเลือกขึ้นมาจึงเป็นสิ่งจำเป็น หากไม่แล้วความหลากหลายก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง

ดังนั้น รัฐจำเป็นจะต้องส่งเสริมการศึกษาทางเลือก เพื่อให้ประชาชนทั่วไป รวมทั้งผู้ด้อยโอกาสในสังคม ได้มีทางเลือกที่เหมาะสมกับภาวะการณ์ของตน

การรับรองสถานภาพทางกฎหมายขององค์กรที่จัดการศึกษาทางเลือก จึงเป็นหนทางที่จะส่งเสริมให้เกิดความหลากหลาย อันจะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพการศึกษาในที่สุด

2. สนับสนุนการศึกษาภาคประชาชน

เนื่องจากในอดีต รัฐมีทัศนคติว่าตนเป็นผู้จัดการศึกษา จึงต้องเข้าไปควบคุมให้ได้เกณฑ์ที่กำหนดไว้ ก่อให้เกิดผลเสียที่ติดตามมาหลายประการ กล่าวคือ

- การศึกษากลายเป็นธุรกิจ เพราะรัฐให้ความสนใจกับการควบคุมในเรื่องวัตถุประสงค์ เช่น อาคาร สถานที่ มากกว่าเรื่องคุณภาพทางการศึกษา เนื่องจากวิธีคิดที่ว่าวัตถุประสงค์สามารถบ่งชี้คุณภาพ และความมั่นคงทางการศึกษาได้ ผลที่ตามมาก็คือ ประชาชนจัดการศึกษาไม่ได้เพราะไม่มีเงินทุนมากเพียงพอ การศึกษากลายเป็นกิจการที่ต้องใช้เงินทุนมหาศาล ผู้ที่จัดการศึกษาได้จึงมีเพียงภาคธุรกิจ ที่มีเงินทุนจำนวนมากเท่านั้น

เมื่อการศึกษากลายเป็นธุรกิจเสียแล้ว คุณภาพทางการศึกษาจึงกลายเป็นสิ่งที่เลือนลอย เพราะเจ้าของกิจการย่อมยินดีจะปรับปรุงคุณภาพ ก็ต่อเมื่อเห็นอนาคตว่าจะมีกำไร หากมีสิ่งอื่นที่ทำได้มากกว่า ก็จะไปทำสิ่งอื่น จึงต้องลดยแพนนักเรียน ดังที่เคยเกิดขึ้น และก่อความไม่มั่นคงทางการศึกษาได้เช่นเดียวกับโรงเรียนขนาดเล็กที่ใช้เงินทุนน้อย

- การศึกษาภาคประชาชนไม่เข้มแข็ง เนื่องจากขาดเงินทุนและการสนับสนุนจากภาครัฐ อีกทั้งการดำเนินงานก็เต็มไปด้วยกฎระเบียบ ซึ่งผูกมัดจนไม่คล่องตัว หรือไม่อาจจะทำงานได้

ในแง่นี้ รัฐจึงจำต้องเปลี่ยนทัศนคติเสียใหม่ โดยหันมาให้ความสนใจกับการศึกษาภาคประชาชน และมอบบทบาทชุมชน ประชาชนในฐานะที่เป็นผู้จัดการศึกษาด้วยตนเอง ไม่ใช่ผู้คุมที่คอยสอดส่อง ตรวจสอบผู้กระทำผิด

ต่อเรื่องนี้ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ได้แสดงเจตนารมณ์ไว้อย่างชัดเจนว่า สังคมจะต้องมีส่วนร่วมทางการศึกษา (All for Education) อย่างไรก็ตาม หากเจตนารมณ์ข้อนี้ถูกแปลผิดไปให้หมายถึงเพียงการกำหนดให้ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาตามแต่ที่รัฐจะกำหนดให้ ความหมายของ All for Education ที่แท้จริงก็ไม่สามารถบรรลุผลได้ เพราะ All for Education จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อประชาชนรู้สึกว่าเป็นเจ้าของ ตนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ กล่าวให้ถึงที่สุดก็คือ ประชาชน ชุมชน จะต้องเป็นผู้จัดการศึกษาด้วยตนเอง แต่สิ่งเหล่านี้ไม่อาจเกิดขึ้นได้ หากรัฐไม่สนับสนุนภาคประชาชนให้เข้มแข็ง

เพื่อให้สามารถดำเนินการตามข้อเสนอข้างต้นทั้ง 2 ประการ จึงขอกำหนดเป็นแนวทางในการดำเนินงานไว้ 3 ประการ ดังนี้คือ

1. ให้มีคณะกรรมการศูนย์การเรียนรู้รับผิดชอบการศึกษาทางเลือก การศึกษา ประชาชน ชุมชน และองค์กรเอกชน แยกไปจากการศึกษาที่ดำเนินการโดยภาครัฐกิจ หรือโรงเรียนเอกชน

เหตุผล เนื่องจากสถานศึกษาทางเลือกมีรูปแบบ วิธีการที่แตกต่างหลากหลาย กฎระเบียบที่ใช้จึงควรมีลักษณะสอดคล้อง และสนับสนุนการดำเนินงานของกลุ่มเหล่านี้ มากกว่าไปควบคุมหรือกีดขวางการทำงาน

หนทางหนึ่งที่จะให้ได้มาซึ่งกฎระเบียบที่ยืดหยุ่น ก็คือการมีคณะกรรมการศูนย์การเรียนรู้ทั้งส่วนกลางและประจำพื้นที่ ซึ่งมาจากตัวแทนบุคคล ครอบครัว และองค์กรเอกชนที่จัดการศึกษาทางเลือก เพราะจะทำให้สามารถดำเนินการได้สอดคล้องกับสภาพการทำงานของแต่ละกลุ่มองค์กร ได้มากกว่ากฎระเบียบที่กำหนดมาจากภาครัฐการโดยลำพัง เพราะไม่เช่นนั้นแล้วก็จะทำให้การศึกษาทางเลือกไม่สามารถพัฒนาเป็นทางที่แท้จริงได้ และไม่สามารถกระตุ้นการศึกษาของรัฐให้ดำเนินการปรับตัวได้มากเท่าที่ควรจะเป็น

ยิ่งไปกว่านั้น ศูนย์การเรียนรู้จะต้องมีฐานะเทียบเท่าสถานศึกษาประเภทอื่นในมาตรา 18 ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ซึ่งสิ่งนี้นอกจากจะเป็นไปตามเจตนารมณ์ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติแล้ว ยังเป็นหลักประกันความคล่องตัวในการดำเนินงานของศูนย์การเรียนรู้แต่ละแห่งอีกด้วย

2. การกำหนดมาตรฐานสำหรับการศึกษาทางเลือก ควรจะยืดหยุ่นและหลากหลายสอดคล้องกับสภาพของการศึกษาทางเลือก แต่ในขณะเดียวกันก็ควรจะสามารถเปรียบเทียบและถ่ายโอนได้กับการศึกษากระแสหลัก

เหตุผล ดังกล่าวมาแล้วว่า การศึกษาทางเลือกมีความแตกต่างหลากหลาย การกำหนดมาตรฐานใดๆ จำเป็นจะต้องตระหนักถึงความแตกต่างหลากหลายนี้ด้วย อย่างไรก็ตามเพื่อความชัดเจนในระบบการศึกษา มาตรฐานของการศึกษาทางเลือกก็จำเป็นต้องสามารถเทียบหรือถ่ายโอนเข้าสู่การศึกษากระแสหลักได้ตามที่กฎหมายระบุ

กระนั้นก็ดี ความจำเป็นในเรื่องของการเทียบโอน จะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมีการโยกย้ายจากสถานศึกษาหนึ่งไปสู่อีกสถานศึกษาหนึ่ง ซึ่งในทางปฏิบัติแล้วจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมีการจบการศึกษาภาคบังคับ หรือการศึกษาขั้นพื้นฐาน แล้วจำเป็นต้องไปศึกษาต่อที่สถาบันการศึกษาแห่งอื่น ซึ่งต่างระบบกัน โดยนัยนี้ จึงอาจจะกำหนดเพียงเกณฑ์ความรู้ขั้นต่ำสำหรับการศึกษาภาคบังคับ และการศึกษาขั้นพื้นฐานกลางขึ้นมา ดังนั้น ประเทศนิวซีแลนด์ซึ่งนักเรียนทั้งหมดในระบบการศึกษาของรัฐและประชาชน จะเลื่อนขั้นไปตามวัยของตนโดยไม่ต้องมีการสอบ แต่จะมีการสอบเฉพาะ Form 5 (ปีที่ 11) และ Form 7 (ปี

ที่ 13) เท่านั้น สำหรับประเทศไทยที่ผ่านมา ก็มีการสอบร่วมกันเป็นเขตอยู่แล้ว ในระดับประถมศึกษาตอนปลาย และ มัธยมศึกษาตอนปลาย

การกำหนดมาตรฐานในลักษณะนี้ จะทำให้การศึกษาทางเลือกเกิดความคล่องตัวในกระบวนการเรียนการสอนของตน ในส่วนการศึกษาระยะหลักนั้น หากต้องการกำหนดมาตรฐานของตนในระดับที่ย่อยไปกว่านี้ เพื่อความสะดวกในการจัดการศึกษาเฉพาะส่วนของตนก็สามารถทำได้

สำหรับบางรายที่อาจมีการโยกย้ายข้ามสถานศึกษากลางคัน ก็อาจให้สถานศึกษาที่เกี่ยวข้อง จัดการทดสอบเทียบระดับให้กับเด็กนักเรียนดังกล่าวเป็นการเฉพาะบุคคลได้

นอกจากนี้ สถานศึกษาทางเลือกแต่ละแห่ง ควรที่จะแจ้งให้ผู้ปกครองทราบล่วงหน้าก่อนที่จะตัดสินใจสมัครเข้าเรียนให้กับเด็กในความดูแลของตน ว่าความคาดหวังในแต่ละระดับแต่ละวัยตามแนวทางการเรียนการสอนแบบของตนเป็นเช่นไร

อย่างไรก็ตาม มีกรณีศึกษาที่น่าสนใจ เช่น ออสเตรเลีย ซึ่งมีระบบการสอบคัดเลือกเข้าศึกษาต่อในมหาวิทยาลัย โดยผู้เข้าศึกษาต่อจะต้องสอบให้ได้ระดับคะแนนสูง ตามเกณฑ์ของสถาบันการศึกษาแต่ละแห่ง แต่ต่อมามีนักเรียนที่สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนทางเลือกแห่งหนึ่ง สมัครเข้าศึกษาต่อโดยไม่ได้สอบ และมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งยินดีทดลองรับไว้ โดยมีเงื่อนไข เช่น จำกัดสาขาวิชา ผลการศึกษาของนักศึกษาผู้นั้น ปรากฏว่าเป็นที่น่าพอใจ จึงมีการขยายและลดทอนเงื่อนไขข้อจำกัดต่างๆ ปัจจุบันปรากฏว่าโรงเรียนทางเลือกแห่งนั้น ได้รับการยอมรับจากมหาวิทยาลัยในออสเตรเลียทั่วประเทศ และทางโรงเรียนทางเลือกอีกหลายแห่งก็เริ่มดำเนินการแบบเดียวกัน

3. ความสนับสนุนจากรัฐควรจะเป็นไปอย่างเที่ยงธรรม และให้เป็นความสมัครใจของสถานศึกษาแต่ละแห่ง

เนื่องจากรูปแบบการดำเนินงานที่หลากหลายของการศึกษาทางเลือก การสนับสนุนของรัฐจึงควรเป็นไปเพื่อให้สถานศึกษาทางเลือก สามารถดำเนินงานได้ตามทิศทางที่วางไว้ของตน มากกว่าจะเป็นไปเพื่อควบคุมการทำงานของสถานศึกษาเหล่านั้น

สำหรับสถานศึกษาที่สามารถพึ่งตนเองได้ หรือไม่ประสงค์จะรับการสนับสนุน ก็ควรจะเป็นสิทธิของสถานศึกษา เหล่านั้น ทั้งนี้เพราะการที่ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองในการจัดการศึกษาได้ ย่อมถือได้ว่าบรรลุเป้าหมายของการมีส่วนร่วม ทางการศึกษาของชุมชนแล้ว

นอกจากแนวทางในการดำเนินงานดังกล่าวมา สำหรับในกฎกระทรวงจะบรรจุสาระที่เกื้อหนุนต่อการจัดการศึกษาทางเลือกโดยภาคประชาชน ตามแนวทางในการดำเนินงานที่เสนอไว้ ทั้งนี้เพื่อให้บรรลุเจตจำนงของพระราชบัญญัติ การศึกษาที่ว่า การศึกษาเพื่อทุกคน และทุกคนเพื่อการศึกษา ซึ่งสาระสำคัญเหล่านี้ได้แก่

1. ให้มีคณะกรรมการศูนย์การเรียนรู้พื้นที่และส่วนกลาง เพื่อดูแลรับผิดชอบเกี่ยวกับการจัดการศึกษาทางเลือกในเขต พื้นที่ทางเลือกและส่วนกลาง โดยในเขตที่ยังไม่มีการดำเนินการจัดการศึกษาทางเลือก อาจไม่จำเป็นต้องจัดตั้ง แต่ให้จัดตั้งได้เมื่อมีการร้องขอจากชุมชน
2. คณะกรรมการศูนย์การเรียนรู้พื้นที่หรือส่วนกลาง จะต้องประกอบด้วยผู้แทนของบุคคล ครอบคลุม ชุมชน หรือ องค์การเอกชนที่จัดการศึกษาทางเลือก ตามที่ระบุไว้ในมาตรา 12 ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ร่วมกับผู้ทรงคุณวุฒิด้านการศึกษาทางเลือกอีกจำนวนหนึ่ง
3. สถานศึกษาประเภทศูนย์การเรียนรู้ จะต้องเป็นองค์กรที่ไม่แสวงกำไร จำนวนเด็กที่เข้ารับการศึกษารวมกันต้องไม่เกิน 500 คน ในกทม. และไม่เกิน 250 คนในเขตพื้นที่อื่น
4. การยื่นขอจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ให้ยื่นจดทะเบียนต่อคณะกรรมการศูนย์การเรียนรู้ในเขตพื้นที่รับผิดชอบ
5. ข้อกำหนดเกี่ยวกับอาคารสถานที่ และพื้นที่ใช้สอย ให้ดูจากจำนวนเด็กนักเรียน โดยคิดเป็นสัดส่วนพื้นที่ต่อคน
6. ให้มีคณะกรรมการศูนย์การเรียนรู้ ซึ่งประกอบไปด้วยผู้แทนครู ผู้แทนผู้ปกครอง และผู้ทรงคุณวุฒิ (ยกเว้นศูนย์การเรียนรู้ขนาดเล็กในครอบครัว)
7. ให้ศูนย์การเรียนรู้มีอำนาจออกไปรับรองการศึกษาให้แก่ผู้สำเร็จการศึกษาที่ผ่านการทดสอบตามเกณฑ์การศึกษา ภาคบังคับ และการศึกษาขั้นพื้นฐาน การทดสอบในระหว่างที่ยังไม่จบการศึกษาภาคบังคับ ให้เป็นวิจาร์ณญาณ ของแต่ละศูนย์การเรียนรู้ หากในระหว่างช่วงเวลาดังกล่าวมีการโยกย้ายสถานศึกษาของผู้รับการศึกษา สถานศึกษาแต่ละแห่งอาจจะดำเนินการทดสอบตามที่เห็นสมควรได้

8. ในกรณีที่ผู้ปกครองเห็นว่าเด็กในปกครองได้รับการศึกษาต่ำกว่ามาตรฐาน จนอาจเป็นผลเสียต่อการดำเนินชีวิตในอนาคต อาจร้องขอต่อคณะกรรมการศูนย์การเรียนรู้เขตพื้นที่รับผิดชอบ ให้จัดการทดสอบเทียบมาตรฐานได้ สำหรับผู้ปกครองบางรายที่ไม่ประสงค์ให้เด็กของตนศึกษาต่อในศูนย์การเรียนรู้ สามารถจะนำเด็กเข้ารับการศึกษาคือในสถานศึกษาของรัฐได้ โดยสถานศึกษาของรัฐอาจทำการทดสอบความรู้ความสามารถของเด็ก เพื่อจัดเข้าชั้นเรียนตามที่เห็นสมควร
9. การสนับสนุนด้านงบประมาณแก่ศูนย์การเรียนรู้ ให้คิดคำนวณเป็นรายหัว ในอัตราที่ไม่ต่ำกว่าการสนับสนุนที่รัฐให้ต่อสถานศึกษาตามมาตรา 18 (1) และ (2) ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542
10. การสนับสนุนด้านงบประมาณ จะต้องไม่เป็นเหตุให้รัฐเข้าแทรกแซงการจัดการเรียนการสอน จนศูนย์การเรียนรู้สูญเสียคุณลักษณะของความเป็นสถานศึกษาทางเลือก
11. การรับการสนับสนุนด้านงบประมาณของศูนย์การเรียนรู้ ให้เป็นไปตามความสมัครใจของศูนย์การเรียนรู้แต่ละแห่ง

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 จะมีวิญญานของการปฏิรูปการศึกษาอย่างแท้จริงหรือไม่ ย่อมอยู่ที่

1.จะนำระบบการศึกษาออกจากระบบราชการได้มากน้อยเพียงไร เพราะถ้าออกจากระบบราชการได้มาก โดยมีการบริหารจัดการการศึกษาที่คล่องตัว เล็กง และกระจายอำนาจ ระบบโรงเรียนก็จะสามารถปฏิรูปตัวเองได้ เพราะการที่ระบบการศึกษาถูกบริหารจัดการโดยระบบราชการไทย เป็นที่ยุติแล้วว่าเป็นอุปสรรคต่อการเคลื่อนไหวและการปรับตัวของระบบการศึกษาทั้งระบบ ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับกฎหมายและกฎกระทรวงที่เป็นกฎเกณฑ์ประกอบ พรบ.การศึกษานี้ว่าจะตีกรอบให้แคบกว่าตัวสาระของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติหรือไม่ ซึ่งเรื่องแบบนี้ได้เกิดขึ้นกับกฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญหลายฉบับ หลายมาตราที่ทำลายเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ ทำให้เป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมทางการเมืองของภาคประชาชน ดังเช่น พระราชบัญญัติการลงชื่อ 50,000 ชื่อเพื่อตรวจสอบคณะรัฐมนตรีและข้าราชการประจำระดับสูงตามรัฐธรรมนูญ มาตรา 304 เป็นต้น

2.ภาคประชาชนจะสามารถจัดการศึกษาที่หลากหลาย การศึกษานอกระบบ ตลอดจนการศึกษิตตามอัธยาศัย ให้เกิดการศึกษิตทางเลือก (Alternative Education) ขึ้นได้อย่างอิสระมากน้อยเพียงไร เพราะถ้าสามารถจัดการศึกษาได้อิสระมาก ก็จะเป็นแรงหนุนให้การศึกษาในระบบราชการหรือการศึกษิตของรัฐเกิดการปฏิรูป

แต่ทั้งหมดขึ้นกับแนวคิดในเรื่อง อำนาจของรัฐ กับ อำนาจของประชาชน จะเปลี่ยนแปลงอย่างไร จะลดอำนาจของรัฐลง พร้อมกับเพิ่มอำนาจของภาคประชาชน โดยการกระจายอำนาจการจัดการตั้งแต่การเมืองส่วนกลางถึงการเมืองส่วนท้องถิ่น กระจายงบประมาณ กระจายการเก็บภาษี กระจายการเงินการคลัง กระจายตั้งแต่รูปแบบการบริหารการจัดการระดับองค์กรถึงระดับปัจเจกชน

3. ในเรื่องของระบบการศึกษา ประเทศไทยจัดการศึกษาโดยรวมนโยบายอำนาจที่มีลักษณะแบบอำนาจนิยม โดยกระทรวงศึกษาธิการทำตัวเป็นตัวแทนชนชั้นนำที่เป็นชนชั้นปกครอง กำหนดเนื้อหาสาระและรูปแบบการศึกษาจากส่วนกลางให้ระดับจังหวัด ระดับอำเภอ และระดับโรงเรียนปฏิบัติ โดยมีเด็กเป็นผู้รองรับ

แต่แนวคิดใหม่ที่จะให้เกิดการปฏิรูปการศึกษา ต้องกลับหัวกลับหางในการจัดการศึกษา โดยให้อำนาจประชาชนเป็นตัวกำหนด ซึ่งเริ่มที่เด็ก แล้วตามด้วยผู้ปกครองและชุมชน โดยครูและโรงเรียนเป็นผู้รับไปปฏิบัติ ครูและโรงเรียนต้องหลุดจากการเป็นตัวแทนชนชั้นปกครองจากส่วนกลาง ถ้าทำแบบนี้ได้ก็จะจัดการศึกษาที่หลากหลาย ตามอัธยาศัย หรือตามธรรมชาติของเด็ก นั่นคือ ระบบการศึกษาทางเลือก คือมีทางเลือกหลายๆ ทางให้เด็ก หรือผู้ปกครอง หรือชุมชน เลือกทั้งรูปแบบและเนื้อหาสาระ เพื่อนำไปสู่อิสรภาพของประชาชนโดยรวม

นี่คือกฎเกณฑ์การปฏิรูปการศึกษาเพื่อให้เกิดจุดเปลี่ยนตั้งแต่ปี 2000 เป็นต้นไป

บรรณานุกรม

การศึกษาทางเลือก : ทางเลือกยังอยู่ห่างไกล. **सानปฏิรูป** (มกราคม 2545) : 18-25.

การศึกษาทางเลือก ไม่ตายแต่เลี้ยงไม่โต. **มติชน** (17 ธันวาคม 2544) : 11.

การศึกษาเพื่อจิตสำนึกใหม่. **ประตู่** (ม.ป.ป.) : 4.

คณะทำงานวาระประชาชนเพื่อความเป็นไท. **วาระประชาชน ว่าด้วยการศึกษาทางเลือก.**

กรุงเทพมหานคร : คณะทำงานวาระประชาชน เพื่อความเป็นไทย, ม.ป.ป.

ประเวศ วะสี. ธรรมชาติหลากหลาย การศึกษาที่หลากหลาย. **ปาจารย์สาร** (มีนาคม – มิถุนายน 2544) : 13-14.

พร พันธุ์โอสถ. รายงานการศึกษาวิจัย เรื่อง การจัดการศึกษาทางเลือกโดยสถานศึกษารูป

แบบต่างๆ. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ม.ป.ป.

(เอกสารอัดสำเนา)

สำนักงานปฏิรูปการศึกษา. **พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542**. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2544.